

PEDAGOGIA DE LA VIDA, PEDAGOGIA DE LA MORT

MARTÍ TEIXIDÓ I PLANAS

Societat Catalana de Pedagogia i SCF

En encarar el tema de la mort des de la filosofia de l'educació i presentar-ne una orientació pedagògica l'hem de presentar amb la no-dualitat *vida-mort* encara que a l'Ocident cultural ens resulti incòmode. Hem pogut desenvolupar una medicina, una gran producció d'aliments —diguem, però, que amb desigual accés i injust repartiment— i és evident l'allargament de la vida a una edat impensable fa sis cents anys. Sens dubte la ciència biològica i la tecnificació de la producció han estat determinants. Amb tot, la vida té un component subjectiu, cultural i personal inseparable de la medicina eficaç o de l'alimentació adequada. I per bé que hem fet front a la necessitat, la ciència de la vida ens recorda el doble component d'atzar i necessitat. Atzar, no per fortuna sinó simplement per multitud de variables fins avui no totes controlables. Necessitat com a adaptació biològica que en l'espècie humana passa per la hipòfisi i el cervell, així doncs la consciència i la decisió personal hi tenen influència.

Si la hipòfisi humana és diferent de la dels animals hem de pensar que ha evolucionat per cultura, pensament i hàbit de prendre decisions. Hi ha un pas de contigüïtat de biologia a filosofia. Bergson identificava l'impuls vital, no buscat, sense finalitat intencional. Richard Dawkins ho tracta a *EL*

fenotip estès (<https://fenotipestes.blogspot.com/> [consulta 25.09.2019]). Sobre la base del genotip, l'evolució del fenotip influeix i és influït pels pròxims.

La primera és que tenim una consciència més clara que cap altre animal de la inevitabilitat de la mort. No l'entendem, però sabem que hi haurem de fer front. El segon factor és que necessitem explicar-nos una història coherent de les nostres vides. Si no ho podem fer, solem caure malalts, o embogim. Això ens porta a les religions. La tercera diferència és que només els humans maten altres humans –i també a ells mateixos– per donar un significat a les seves vides. I no només des de la religió. Molts dels primers suïcides lligats a bombes al Líban, als anys 80, eren laics. Això és únic: els humans maten altres humans i, voluntàriament, accepten la seva pròpia mort, i tot amb l'objectiu de donar un significat a les seves vides. Perquè els humans senten la pèrdua de significat molt més que la pèrdua de la vida. Per això se suïcida, la gent. I la quarta diferència és que només els humans tenim el sentit de l'absurd i l'habilitat de riure'ns de l'absurd». (Respostes del filòsof John N. Gray a l'entrevista que va fer-li Carles Capdevila, *Ara* 08/01/2015).

La mort amagada. Jugant amb la mort

A la societat del benestar s'amaga la mort, gairebé es considera de mal gust parlar-ne. A la gent ja molt gran, vella, se li diu: «Estàs molt bé per l'edat que tens». Quan tenen una malaltia no sabem com parlar-ne. Quan mor l'àvia o l'avi, sovint s'aparta els infants de pocs anys i s'evita que el vegin mort o que assisteixin a l'enterrament. En la societat preindustrial, majoritàriament rural, les campanes tocaven a mort i acudia a l'enterrament tot el poble, inclosos els infants, com a acte social.

I justament en aquesta societat que amaga la mort, amb la imatge virtual i les pantalles, fa una exhibició de violèn-

cia, d'atacs i de morts justificats pel guió, que donen per normal la destrucció, el crim i la mort. Evidentment que és ficció però comporta la desaparició de la infantesa, com va dir Postman¹, quan els infants es veuen exposats als mitjans de comunicació a tot allò que la societat ha de frenar per promoure la convivència.

No es tracta d'implantar censurens, que prou n'hi ha. Es tracta d'actualitzar en la societat democràtica i pluralista un pacte social de protecció a la infància com en altres èpoques es feia a través de la religió o de l'autoritat autocràtica. La ciutadania ha d'accedir a la instrucció protegint en l'etapa d'infància i adolescència per a una plena participació en l'etapa adulta. Hom entén la participació ciutadana necessària en l'elecció política, però cal enfortir la participació en opinió i consum de productes de comunicació, atès que els mitjans valoren la seva eficàcia per dades d'audiència. Lamentablement, com va apuntar Umberto Eco el 1974², el públic perjudica la televisió, no exerceix la seva capacitat de selecció, i els mitjans emeten allò que els dona més audiència.

L'educació i la mort

Tanmateix la institució escolar, ja no determinada per una orientació religiosa, ha esquivat tractar de la mort com a formació. Quan s'ha produït una mort sobtada d'algun membre, especialment si es tractava d'alumnes i potser per accident dramàtic, els docents, amb gran confusió, han acceptat ajuda externa de psicòlegs o consellers.

No sols els docents professionals, sinó tota persona adulta i formada ha d'estar en condicions d'encarar la mort amb

1. Neil POSTMAN, *La desaparició de la infantesa*. Vic: Eumo 1992.

2. Umberto ECO, «¿El público perjudica la televisión?» [1967], a Miquel de MORAGAS (ed.), *Sociología de la comunicación de masas II*, Barcelona: Gustavo Gili, 1985, p 172-195.

consciència i serenitat i d'acompanyar aquelles persones que, pel fet de tocar-los de manera més pròxima, queden inevitablement desestabilitzades. El consol i l'acompanyament del dol formen part de l'ànima humana i la compassió és una virtut que alleuja compartint la càrrega de dolor.

Educar aquests sentiments en la infància per acceptar la mort inevitable, per donar tot el valor a la vida, per compartir el dolor amb els altres, per prevenir imprudències, per no jugar amb la vida i la mort és tasca de tots els agents educadors. La família, l'escola i els mitjans de comunicació han de tenir papers complementaris en un pacte social acordat.

Pensaments clau per a l'educació en relació a la mort

La vida personal és única. No té recanvi. Si es perd la vida —els deia als adolescents— no podreu anar a comprar-ne una altra com es pot canviar de pantalons o de cotxe. Convé fer-los veure això, amb imatges mentals expressives, en una edat d'atreviment i d'emocions desbordades. Cal evitar riscos imprudents i tots podem tenir una fallada abans de temps, una caiguda de bioquímica que en molts casos la medicina pot salvar. Hem d'estar atents perquè tots podem tenir una fallada biològica i tots podem salvar la vida de qui es trobi al nostre costat.

La vida personal és una sola manifestació de la immensitat de vides de la Vida. Cal veure la diversitat de formes de vida (animals vertebrats, animals invertebrats, microbis i virus, vegetals) i potser també el medi ambient i la seva dinàmica: erosió i erupcions, aigües, mars i cicles atmosfèrics i climàtics. Cal veure el cicle de vida i mort: tot reneix i tot arriba a l'extinció individual. (Oliveres o tortugues ens sorprenen per la seva llarga vida). Cal veure però que la mateixa extinció de la vida fa que reneixi la vida i romangui la Vida ininterrompudament.

La vida personal és un do, un miracle, una meravella. Hi hem de correspondre conservant la vida. Conservar la vida no vol dir congelar-la. L'expressió «passar la vida», passar-ho bé o malament ha de tenir una explicació en un passat dur, en una vida reduïda a la subsistència. Atès que vivim en una societat desenvolupada, tenim més oportunitats que «passar la vida». La vida tindrà un final amb la mort i una conservació total, com qui es congela, és llençar la vida. Cal gastar bé la vida, dia a dia, donant-li sentit. Afortunadament, en una societat pluralista hi ha menys impositcions, hi ha marges de llibertat (lamentablement no per a tots, encara). Cal gastar bé la vida, amb mesura, que duri molts anys. En primer lloc, gaudir de la natura de la que formem part però a partir d'ella hem accedit a la consciència. En segon lloc, gaudint de la vida amb els altres perquè les oportunitats i satisfaccions han de ser més que els conflictes i desaires. En tercer lloc, perquè tant personalment com amb els altres podem contribuir a la cultura, aquesta participació humana en la creació contínua: creació contínua, expressió freqüent i intencional de Raimon Panikkar.

Hi ha qui actualment confia a congelar la vida, abans no es produeixi la mort, en espera de revivificar-la quan la tecnociència pugui fer-ho, ja que ho veuen possible. Aquest punt no podem deixar de considerar-lo per bé que no vulguem prendre-hi posició. En tot cas, podem preguntar-nos si els qui aspiren a una vida permanent és perquè han viscut una vida plena de sentit o bé perquè no han acabat de trobar el sentit i volen més temps, més oportunitats. Se'm fa present Lluís M. Xirinacs que, havent viscut una vida intensa, carregada de sentit i esforçada, quan veu que el seu cos als 75 anys està debilitat, pensa que ha fet el que podia i es deixa morir en un acte que dona tot el valor a la vida i a la comunitat.

La immoralitat d'esdevenir immortals. Una reflexió que recentment ens ha fet el científic i humanista David Jou. Posa

en dubte les accions encaminades a aconseguir la immortalitat que comportaria que en aquest món o planeta Terra no hi cabrien noves vides. Sembla talment que haguem ocupat el lloc i, si no en marxem, no hi pot venir ningú més: «Una quarta objecció és que som mortals. Esdevenir immortals en aquesta terra seria una gran immoralitat: usurpar un do que hem rebut, en detriment del do de vides futures. Evolutivament, la mort resulta avantatjosa per a la vida. [...] La durada indefinida desafia el segon principi de la termodinàmica. [...] Acceptar la mortalitat i tenir present la mort ajuda a prioritzar el present, donar-li més intensitat i pensar més enllà de nosaltres»³.

Pedagogia de la vida, pedagogia de la mort

Allò que acomplien la religió o les tradicions en les societats passades ha quedat desorientat en les societats laiques. La pedagogia que s'ha de fonamentar en la filosofia, avui filosofies, i en la ciència, especialment en la psicologia i la sociologia (cal conèixer també explicacions de la neurociència i de la biologia molecular) pot articular una orientació prou segura i alhora prou pluralista per tractar de la mort amb els infants i adolescents.

Als set anys d'edat

L'humà és *animal ritualista*. Els rituals expressen de manera simbòlica el misteri de la vida i de la mort més enllà del coneixement que ens n'aporta la ciència. Aporten el plus de sentit necessari a la consciència humana. Aporto l'observació casual de quatre infants entre set i quatre anys en una estada en una casa de pagès. Van trobar un ocell

3. David JOU, Epíleg a Jordi PIGEM, *Àngels i robots. La interioritat humana en la societat hipertecnològica*, Barcelona: Viena Edicions, 2004, p. 152.

mort, s'hi van aplegar tots expressant planys: pobret, quina pena... passats uns minuts el més gran va dir que l'havien d'enterrar. Es van organitzar, van fer un creu amb dos brocs lligats, van procedir en processó, van fer un clot a terra i en silenci van dipositar el cos de l'ocell cobrint-lo amb terra, pedres i la creu. Mares i pares, que no havien inculcat formes religioses als infants, estaven ben sorpresos. Sens dubte que, amb la pluralitat de vivències, haurem de pensar senzills rituals quan es faci present la mort en una persona pròxima coneguda, en persones reconegudes per la societat o en humans de qualsevol indret que veiem com ho pateixen a través de les pantalles.

La *vida-mort més observable*. Si han cuidat un petit animal domèstic i han presenciat la seva mort, en viuran el dol i l'hem d'acompanyar. La vida-mort la veiem en els animals: formigues, papallones, sargantanes i pot ser observació sense dol. Caldrà aturar-s'hi i veure la cadena tròfica de vida-mort-vida que cal acceptar i a la que ens hi incorporem tant protegint-nos de determinats animals que ens perjudiquen, com els mosquits, com capturant peixos o domesticant animals que sacrificarem per a l'alimentació. Altra cosa és haver convertit en festa la caça o el toreig, encara que tingui els seu orígens en la necessitat d'entrenar-se per a la caça com a aliment.

La *mort de l'avi o àvia* era fa anys *la primera mort* a la que un infant de set o nou anys podia viure de manera directa. Afortunadament, amb l'allargament de la vida els avis poden viure fins que els nets siguin ja adults. En tot cas, a partir dels set anys els infants han de poder observar la mort de persones conegudes agafats de la mà de mare o pare que els donin seguretat i els ajudin a copsar el valor absolut de la vida i evitar la mort prematura.

La *mort narrada* en contes i cinema. Acompanyats dels pares o adults de convivència es pot presentar la realitat de la mort com formant part de les històries. La forma més

pedagògica és primer fer-ho per narració oral, després per lectura il·lustrada arribant a seqüència d'imatges. L'exemple clàssic és la mort de la mare de Bambi, narració de Felix Salten de 1923, que Disney va posar en pantalla el 1942 i va presentar la mort a molts infants acompanyats dels pares o avis a partir dels anys 1950.

Als catorze anys d'edat

Molt més dur seria *viure la mort d'un company d'escola* amb qui s'ha fet feina, s'ha cantat o s'ha jugat, quan un adolescent s'ha retirat de la vida de manera definitiva, irreversible. En alguns casos que he seguit, la primera decisió que es proposa és suspendre les classes o tancar l'escola o institut. Si el vincle amb el difunt s'ha fet a l'escola és allà on s'ha de viure el dol i desenvolupar reflexió. Professores i professors són els adults més adequats per acompanyar el dol humà que, en condicions normals, no s'ha de convertir en una teràpia. Cal que els docents com a persones tinguin consciència de la vida i la mort, sigui per reflexió o per experiència viscuda.

La normalització de la mort per acumulació d'imatges. De fet, és una anomalia. Estan molt estudiats els efectes de la comunicació de massa i un d'ells és l'efecte acumulatiu. Encara que unes imatges no tinguin efectes directes, la repetició i habituació poden arribar a donar per normal allò que és excepcional o inacceptable. L'efecte pot ser greu com ho ha estat en casos públics ben coneguts perquè no hi ha hagut altres factors condicionats com l'entorn de recepció, els líders d'opinió o la mediació educadora⁴. Un dels casos més coneguts és l'anomenat «crim de la katana», un

4. Martí TEIXIDÓ, *Escola ComunicActiva. L'escola de la societat de masses telecomunicada*. Tesi doctoral (1992) en xarxa: <https://www.tdx.cat/handle/10803/5286;jsessionid=AD67819500CE3CBE-13D54E9990BED750#page=1>

adolescent que va executar el seu pare, la germana i la mare amb la katana i un punyal. Un adolescent que s'havia passat hores, dies i anys amb jocs virtuals de guerrers que lluitaven amb katana. Va perdre el seny transitòriament; avui és un ciutadà respectable, casat i amb filla⁵.

L'idealisme necessari a l'adolescència ha de tenir referents. Sobre el creixement físic i la maduració sexual s'hi afegeix el desenvolupament emocional en una cultura. Les emocions s'orienten a accions heroiques i a personatges idealitzats sobre els que es fa una projecció. La tradició oral i la literatura en són els portadors però avui han estat desplaçats per les construccions idealitzades realistes, fantàstiques o virtuals que es presenten en pantalla. Atès que els mitjans són tan potents, l'adolescent s'habitua a accedir-hi sense esforç i no desenvolupa les potencialitats personals, li falta entrenament i pot distanciar-se de la realitat.

L'idealisme pervers o patològic. La dinàmica de grup tant pot ser afavoridora de la creativitat com de la destructivitat, com en el cas de les denominades «manadas». Cal tractar de la mort i conèixer motius que hi han conduït o que han fet defugir la mort (martiri, guerra, suïcidi, opressió, no-violència, temeritat, solidaritat). Un cas singular de perversió és la mort en els jocs de rol. El 1994 uns joves estudiants varen assassinar un treballador que tornava a casa de matinada, com a repte d'un joc de rol. És el cas denominat «el crim del rol» però que no es deu al joc de rol, sinó a la psicopatologia d'un jugador que n'involucra d'altres. De fet, ja havia estat anticipat a *Clockwork Orange*, film de Stanley Kubrick de 1971 basat en la novel·la d'Anthony Burgess de 1962. Cal prevenir de ben joves aquests jocs de mort.

5. Vegeu: https://es.wikipedia.org/wiki/Crimen_de_la_katana ; https://www.elespanol.com/cultura/cine/20171121/263724647_0.html

L'amor romàntic i la mort com a metàfora. L'amor romàntic és un dels sentiments que es construeix en l'adolescència. S'ha de construir culturalment donant sentit a l'impuls psicofísic. La cultura hi aporta símbols, rituals, costums... avui de manera molt diversificada i per això a la nostra societat s'endarrereix la formació de parelles estables i s'allarga el període de colla d'amics. És moment de tractar de temes recollits a la literatura com morir d'amor. Morir d'amor, tan reiterat, s'ha de llegir o cantar com a metàfora (Camilo Sesto, Miguel Bosé, Kudai). La metàfora tan ben explicada a literatura no s'acostuma a explicar sobre el relat audiovisual (*Prefiero morir de amor (que vivir así) / Quisiera morir de amor / que seguir agonizando en tus brazos*. Kudai (2009): [You Tube 18/09/2019]).

Vida i mort del planeta Terra. En l'actualitat convé parlar esment al fet que els humans, amb tota la potència industrial tecnològica, no regulada per l'ètica i la filosofia sinó per interès econòmic i estratègic, podem causar la mort, lenta (el clima) o sobtada (explosió nuclear) del planeta Terra. Depèn de nosaltres.

La mort personal, la tecnovida. La invasió de la tecnologia ens pot fer el miratge de renunciar a la vida personal directa (pensament, acció, comunicació, amistat) quedant seduïts per la vida virtual (pantalles, passivitat, xats, seguidors). En la societat oberta, amb prohibicions mínimes, no podem impedir aquesta tendència per interès comercial, però podem contribuir a reflexionar-hi en l'edat de prendre les opcions personals de vida.

Existència i projecte de vida. L'adolescència, (ja no infant, no adult encara) és l'edat de fer les opcions de la vida enteses com l'existència temporal a la que hi donem sentit. La lluita històrica ha estat per assolir la llibertat de pensament i de sentit (Renaixement, Il·lustració) i potser cal reflexionar com la llibertat s'encamina a escollir productes o esdeveniments en la societat de consum i ens fan viure

segons el projecte comercial d'altres. Al col·legi o institut, professores i professors poden ser el mediador cultural desinteressat i generós.

La meua vida i la vida del altres. És força evident que en biologia podem parlar del gen egoista que garanteix la supervivència. Però el bios humà s'associa amb altres per a millor supervivència (com els llops i d'altres animals) i a més, en l'evolució l'humà fa un salt qualitatiu al gen altruista o prosocialitat. És un salt cultural que afavoreix una societat, però és també un salt personal que decideix cadascú. Hi ha persones valentes que es juguen la vida pels altres per altruisme natural de la condició humana. És el cas, entre molts, de l'home que salta a la via del metro per salvar-ne un altre arriscant la pròpia vida⁶.

El miracle de la vida i mort. Al terme de tot, i mirat en conjunt, l'animal humà que pot fer el camí de saviesa arriba a copsar que la vida-mort és un miracle que cal agrair. També veiem que, efectivament, ens ha estat donat el poder sobre la vida i la mort. Aquesta és la llibertat, aquesta és la responsabilitat de tots i cadascun, de la societat amb el sistema polític-ètic, de la persona amb la cosmovisió i sentit davant la vida i la mort.

En conclusió, la mort és un assumpte que cal fonamentar amb reflexió filosòfica, diversitat de sentits i educar a l'edat infantil i adolescent amb compromís pedagògic en les situacions habituals i amb els recursos disponibles. Les persones adultes que convivim amb infants i joves som els qui hem d'ajudar-los a fer-se càrrec del valor de la vida i de la mort. Ho aprenen, no per una lliçó o en un dia. Les converses ocasionals per qualsevol motiu poden preparar, prevenir. Si la mort es fa present amb els estimats i cone-

6. Salvadors de vides. Heroi invisible, *Ara*, [17/06/2011]: https://www.ara.cat/societat/Heroi-Invisible_0_500949989.html

guts caldrà acompanyar el dol i serà un aprenentatge vital de creixement personal. Ens hi poden ajudar recursos, com ja s'ha esmentat. Alguns professionals n'han aplegat i ens els donen a conèixer⁷.

7. Meritxell PUYANÉ i Aranxa SABANÉS. *En la vida i en la mort. Com acompanyar en el procés de dol els nens i adolescents*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016, cap. 7 Recursos interessants, p. 89-94.